

Vajta község a török korban

Vajta a mai Fejér megye legdélebben fekvő települése. Területén feltártak már őskori maradványokat és avar kori sírokat is. A honfoglalás után első említése Anonymus Gesta Hungarorumában olvasható a XII–XIII. század fordulójáról.¹ Oklevélben először 1324-ben szerepel, majd 1397-től 1425-ig Simontornya várának tartozékaként, a vár birtokosainak sorsához kötődött. 1425-ben Ozorai Pipo (Filippo Scolari) a székesfehérvári Boldogasszony templomnak és káptalannak adományozta.² A káptalan iratanyagának megsemmisülése miatt a község XV. századi történetét nem tudjuk nyomon követni, csak a XVI. század második felétől, amikor gyökeresen megváltozott körülmények között találkozzunk újra a faluval és akkori lakóival.

A falu török urai

A község hovatartozása az után vált kérdésessé, hogy a törökök 1541-ben elfoglalták a Buda felé vezető fő hadi út mentén fekvő Szekszárdot, majd 1543-ban Székesfehérvárt, ami együtt járt a Boldogasszony templom és a káptalan pusztulásával is. Így a település török fennhatóság alá került és magyar birtokos nélkül maradt, bár a közeli Simontornyát és Ozorát csak 1545-ben vették be. Ez tette lehetővé a terület feletti ellenőrzést a törökök számára, és építhették ki a saját közigazgatási rendszerüket, ami nem vette figyelembe a korábbi megyerendszer határait, vagy a korábbi birtokrendszert. A meghódított területek közigazgatási szervezete a katonai céloknak volt alárendelve. Buda bevétele után létrehozták a *budai villajetet*, majd fokozatosan megszervezték a kisebb közigazgatási egységeket, a *szandzsákokat*. Ezek területi kialakítása nem ment gyorsan, amíg a lakott települések összeírására nem került sor, határaik bizonytalanok voltak.

Vajta nem a simontornyai szandzsák része lett, hanem a kis területű, de a rajta keresztül húzódó, Isztambulba vezető út miatt annál fontosabb szekszárdi szandzsákhoz került. A vilajet élén álló *beglerbég*ek egyben tartományuk katonai és polgári vezetői is voltak, valamint a szandzsákok élén álló *bégek* felettesei is. A török polgári igazgatás nem tudott igazán gyökeret verni az elfoglalt területeken. Az erre a feladatra hivatott kádik – mintegy félszázan – a török katonai központokban működtek, és érdemben nem avatkozhattak be a helyi önkormányzatok tevékenységébe. Pedig széles hatáskörük lehetőséget adott volna, hogy beleszóljanak a hódoltság lakóinak mindennapjaiba. Az iszlám jogi előírásainak betartásán túl, közjegyzői tevékenységet láttak el, szerepük volt az adóztatásban, hadsereg ellátásban, felügyeleti joguk volt a piacok, céhek, boltok felett, ellenőrizhették áraikat, áruik minőségét.³ A szekszárdi szandzsák négy bírói kerületre, náhiére oszlott: Tolna, Anyavár, Szekszárd, Bátaszék. Mindegyik szoldos haderő állomáshelye is volt, így a kádik állandóan ott tartózkodtak.⁴ Településünk a tolnai bírósági körzetbe tartozott.

Adóztatás

A közigazgatás egyik legfontosabb feladata az adók kivetése és beszedése volt. A magyar hódoltság földje a szultán korlátlan rendelkezése alá került. 1545-ben érkezett Budára Csanarlizáde Halil bég,

¹ Anonymus: Gesta Hungarorum. Ford. Pais Dezső. Budapest, 1975, 121. p. Anonymus egy kitalált Vajta nevű vezért szerepeltet, a Baracska nemzetség őseként és birtok szerzőjeként, igazolva honfoglalás kori birtokjogukat. Róla eredezteti a település nevét is, amely a szerző idejében az említett nemzetség birtoka volt.

² A község korábbi történetére vonatkozóan: Kovács Adrienn: Vajta község története. A kezdetektől a török kor végéig. A PTE BTK történelem szakán 2003-ban megvédett diplomamunka kézirat.

³ Ágoston Gábor: Az iszlám erős védőgátja. In Kuczka Péter (főszerk.): Pannon enciklopédia. A magyarság története. Budapest, 2000, 122. old.

⁴ Velics Antal Kammerer Ernő: Magyarországi kincstári defterek 1543–1635. I. Budapest, 1886, 50. old.

akí a szultán parancsára összeírta a meghódított városokat, falvakat lakóikkal és a hozzájuk tartozó pusztákkal együtt. Mint Káldy-Nagy Gyula írta, ebben az időben még ez bizalmi feladatnak számított és ezért a tisztviselők közül magas rangú személyt jelöltek ki.⁵ Defterére később mint esalhatatlan bizonyítékra hívatkoztak a különböző tárgyalásokon és határvitáknál. Azzal, hogy összeírták a lakosság termelőképességét és az abból várható jövedelmet, a kincstár el tudta dönteni, hogy melyik területeket tartja meg szultáni *hász* birtokként, és melyek jövedelmét engedi át meghatározott időre egyes tisztviselőinek, vagy katonáinak.

A szandzsákösszeírások a bevételezhető kincstári jövedelmekről összeállított kimutatások voltak, amelyekben rögzítették a lakosság szolgáltatási kötelezettségeit. Az adatfelvétel módját néhány oldalas törvényszövegek, *kánunámék* szabályozták. Az összeírók, minden szandzsákban egy *emint* és egy *irnokot* jelöltek ki, akik megkapták az előző lajstrom másolatát, és fegyvereket is adtak mellé. Helységről helységré haladtak és az emint elé vezettek minden alattvalót, *ráját*. A lakosokat odairták be, ahol már tíz éve laktak. Kezdetben csak a családfők vezetéknevét és nagyobb fiaikat jegyezték fel, később már a háznépet is keresztneveiken. Ugyancsak keresztnevükön szerepeltették a bírót, papot, deákot, kovácsot és az özvegyasszonyokat. Az önálló keresettel bírók vezetéknevükön kerültek fel a listára. Mivel a lakosok a szolgáltatásokért közösen voltak felelősek – úgy ahogy azt az összeírás idején rögzítették – a meghaltak, eltűntek, vagy elszököttek helyett is az ott maradtak tartoztak leróni a kötelezettségeket. Ezek mértékét csak új összeírás alkalmával módosították. Ilyenkor a korábbi adatokat felolvasták, a jelenlevők és fiaik családi állapotában történt változásait bejegyezték, kikérdezték, hogy mit tudtak a hiányzókról, és az információkat a nevük fölé írták. Végül feltüntették a *dzsizjeadó*t, más néven *harácsadót*, fizetők számát és a tőlük várható adó összegét. A szekszárdi szandzsákról az 1570, 1580 és az 1590 évi adóösszeírás maradt fenn.⁶

A szultán keresztény alattvalóit kötelezték a *dzsizjeadó* megfizetésére. Erről törvényben így rendelkeztek: „Aki házán, szőlőjén, és földjén kívül, marhái, házán belül lehető holmiját és hordóban levő borát számítva 300 akcsét érő ingósággal rendelkezik, annak évenként 50 akcse harács-adót kell fizetnie. Egy házban akár egy rája egyedül, akár fiaival együtt, vagy egy apától származó két-három olyan testvér lakik, akiknek kenyérük, vetésük vagy kereskedésük egy helyen van és együtt élnek, nem külön-külön számítanak, hanem együttesen 50 akcse harács-adót fizetnek. Ha azonban egy házban olyan testvérek, vagy atyjukkal élő gyermekek laknak, akiknek kenyérük, vetésük, vagy kereskedésük külön van és egyenként, 300 akcsét érő ingósággal rendelkeznek, mindegyikük külön 50 akcse harács-adót fizet. Mindazoktól azonban, akik 300 akcsét érő ingósággal sem rendelkeznek, semmi se szedessék.”⁷ Ez a törvény összhangban volt a magyarországi országgyűlés 1547:10. törvénycikkével: „Mindazokra róják ki az adót, akinek hat forintot érő dolgai és javaik vannak, s ezek mindegyike fizessen rovattal.”⁸ A vagyoni határnak török részről előírt 300 akcse pontosan megfelelt a magyar törvényben szereplő 6 forintnak, ami a korszakban egy ökör átlagára volt, az 50 akcse pedig kereken 1 forintot ért. A *dzsizjeadó* fizetése alól felmentést kapott a falu bírója, a pap és azok, akik valamilyen állandó hid-, út-, vagy várjavítási munkákban vettek részt. Beszedésére, ha azt nem kapcsolták össze a szandzsák összeírások elkészítésével, kijelöltek egy *emint* és egy *irnokot*, gyakran egy személy töltötte be a két tisztséget. Nekik fejenként egy-egy akcse járt a település lakóitól. Az *emint* feladata a pénz beszedése volt, az *irnok*, pedig az adófizetők nevét jegyezte fel, ha egy személy végezte mindkét feladatot, akkor neki járt a két akcse. A begyűjtött pénzről készült elszámolási jegyzékben csak az adófizetők nevei szerepeltek.

Vajtára vonatkozóan a következő *dzsizjeadó* elszámolást közölte Velics Antal: „A szekszárdi vilájet fejadó deftere az új defter szerint, a 980-ik évre. (1572. máj. 13-tól–1573. máj. 1.-ig) Keza (bíróság): Tolna, a szekszárdi szandzsákban. 35. falu: Vajta, tartozik Símontornyához. Fábian B., Tót A., Szár István, Gyenes G., Vecse Albert, Boka P., Szabó Máté, Kovács István, Cserdi M., Nagy G., 10 ház.”⁹ Ez az első olyan ránk maradt adóösszeírás, ahol a lakosokat név szerint említik. Mivel ennek a forrástípusnak

⁵ Káldy-Nagy Gyula: Harács-szedők és ráják. Török világ a XVI. századi Magyarországon. Bp. 1970, 66. old.

⁶ Káldy-Nagy Gyula 1963-ban az isztambuli kutatásai során mikrofilm másolatokat készített ezekről. Káldy-Nagy Gyula: Magyarországi török adóösszeírások. Bp. 1970, 15. old. Kutatásai szerint az 1570. évi szandzsák összeírásban feltüntették az összeírt férfiak családi állapotát, míg a két utóbbiban ez már nem szerepelt. A másik észrevétele, hogy az 1590. évi adatszolgáltatások, az adózók névsorának felvételét kivéve, megegyezik az 1580-as adatokkal. Uo. 88. old.

⁷ Káldy-Nagy: Harács-szedők... 72. old.

⁸ Uo. 72. old.

⁹ Velics Kammerer i. m. 246. old.

az a jellemzője, hogy csak az adófizetőket tünteti fel, ha az előírást betartotta az adószedő, csak a 300 akcse ingósággal rendelkezőket ismerhetjük meg belőle. Dávid Géza a nős férfiak esetében az ötös szorzót tartja elfogadhatónak a családok nagyságának kiszámítására.¹⁰ Mint korábban utaltunk rá, mentesítést kaptak a felsorolásban keresztnevükön bejegyzettek: bíró, pap, kovács, deák valamint az út- és várépítést végzők. Így a falu lakóinak számára, részletesebb források hiányában, következtetést elhárított volna levonni.

A dzsizjeadó kivétele a XVI. század második felében megváltozott. A budai vilajetnek az 1570-es évekre a kiadásainak 87%-át sikerült fedezni saját bevételi forrásaiból. 1575–1581 között a központ kincstárból már nem kellett pénzt küldeni a kiadások fedezésére.¹¹ Az 1571. évi összeírásban már a koldusok és nyomorékok neve is szerepel. Káldy-Nagy szerint mindez azt jelzi, hogy az adószedő összeírt és megadóztatott mindenkit, akit csak lehetséges volt.¹² 1578-ban elrendelték, hogy minden családfő és nőtlén önálló kereső a vagyoni helyzetétől függetlenül köteles a dzsizjeadó megfizetésére. Az adóalanyok körének kiterjesztésével, már nemcsak a 300 akcsét érő ingósággal rendelkezőket érintette, hanem minden önálló jövedelemmel rendelkező férfit. Így a 1570-es évek végi összeírások már a családok számára is adatokkal szolgálhatnak.

Ha egy települést szultáni hász birtokká nyilvánítottak az állami adón kívül, a földesúri adót is egy összegben, a kincstárba fizették. Ellenben a javadalom birtokként szétosztott települések külön fizettek az államnak és a földesúrnak.¹³ A dzsizje adó fizetésére kötelezettek, a földesúr részére is tartoztak két részletben, Szent György (április 24.) és Szent Demeter (október 26.) napján, évi 50 akcse évi, úgynevezett kapuadót fizetni. Ez alól is mentesültek a bírók, papok, és hadi munkát végzők. A földesúrnak tartoztak még gabonaneműek tizedével, valamint a méhkas, a káposzta, a fokhagyma, a vereshagyma, a köles, a lencse tizedével. Fizettek még hal-, sertés- és juhadót, ha a más határában legeltettek, akkor külön legelőadót is. A sertések után a makkoltatásért járt pénz a töröknek. Tizedköteles volt a must, és ha máshonnan hoztak bort eladásra, azért hordóadó címén, hordónként 15 akcséval tartoztak.¹⁴ Vajta esetében nem tudjuk, hogy kincstári kezelésű, vagy javadalombirtok volt-e.¹⁵ Mivel az innen származó bevétel nem lehetett kimagasló, így valószínűleg földesúri adóját a kincstár átengedte egy katonának, vagy tisztségviselőnek.

Mindemellett az elfoglalt területeken élőknek ki kellett venni részüket a várerődítési munkálatokból is. Ez jelentett egyrészt az 1570-es évektől kivetett „javítási pénzt”, (tamir akceszi). 1582-ben Székesfehérvár, Esztergom, és Szigetvár javításánál is kivetették: „...most a régi szokás szerint a várak javításához minden hánétól egy gurus vagy egy filari szedessék.”¹⁶ Másrészt az építőanyag beszerzéséhez is vetettek ki természetbeni adót a parasztoakra. Általában a várakhoz közeli falvakra rótták ki, és ilyenkor a többi adótételt valamelyest csökkentették. A pénzbeli kötelezettségen kívül a várépítések munkálataiba is részt kellett vennie a lakosságnak. A karbantartásra felszólított parasztokat „dzserehoroknak” nevezték Székesfehérvár javításához rendszerint a fehérvári, simontornyai és szekszárdi szandzsákból rendelték ki a munkásokat.¹⁷

A mindennapok nehézségei

Láttuk, hogy milyen kötelezettségei voltak a hódoltság területén élő rájának, de a források hiányában nehéz megítélni, milyen volt a lakosság tényleges helyzete. Az adók törvényesen is emelkedtek, ezek mellett megjelentek újabb alkalmi, pénzbeli adók, mint az aváriz-adó, ami a XVI. század végére

¹⁰ Dávid Géza: Magyarország népessége a 16–17. században. In Kovácsics (szerk.) i. m. 166. old.

¹¹ Ágoston: A hódítás és a védelem terhei. In Kuczka (főszerk.) i. m. 126. old.

¹² Káldy-Nagy: Magyarországi... 95. old.

¹³ Hegyi Klára: Egy világbirodalom végvidékén. Bp. 1982. 104. old.

¹⁴ Ágoston: Az iszlám... In Kuczka (főszerk.) i. m. 123. old.

¹⁵ A szekszárdi szandzsákban 1580 körül a kincstár a jövedelem 58,5 % tartotta meg szultáni hász birtokként. Míg a többi átengedte 174 várvédő katonának, 24 timár- és ziámet birtokosnak. Hegyi Klára: Török berendezkedés Magyarországon. Bp. 1955. 65. old.

¹⁶ Az idézetben szereplő, a törökök által filorinak nevezett magyar forint értéke 1579-ben 64 akcséval volt egyenlő és megegyezett a török guruséval. Fodor Pál: Török várerődítési munkák Magyarországon a XVI–XVII. században. Hadtörténelmi Közlemények, 1979. 375–398. old.

¹⁷ Székesfehérváron a század során többször is végeztek javítási munkálatokat. A legnagyobb az 1572-es volt, az erről fennmaradt elszámolásokban részletesen feltüntették az ott dolgozók nevét településenként. Vajtai lakosokat nem soroltak fel, annak ellenére, hogy tudjuk, lakott volt a település. Mig több közeli falu és távolabbi Tolna megyei település lakosai szerepeltek a nyilvántartásban. Kammerer-Vélics i. m. 251–264. old.

rendszeressé vált. Nöttek a földesúri terhek is, főként a török adóbérleti rendszer keserítette meg a parasztek életét. Az állam vállalkozóknak adta ki a jövedelmek beszedésének jogát, mindig a többet ígérő kapta az adott területet. Természetesen a bérlő a teljesítésen túl igyekezett a saját hasznát is biztosítani. Nem beszéltünk még az elmaradhatatlan ajándékokról, ezeket nem írta elő törvény, de nélkülük nehezen ért volna el bármit a folyamodó a hivatalokban.¹⁸

A községek életében, mint korábban is kiemeltük, fontos szerepet játszott a bíró, de a korszakban egyre nehezebben találtak embert erre a posztra, mivel háborús időkben életveszélyes tisztségnek számított. A török által megkövetelt feladatok komoly megterhelést jelentettek, ráhárult az adóüggyek intézése, közmunkák megszervezése, közrend fenntartása és az alkalom szülte egyéb feladatok. Mindezt magyar oldalra is el kellett végeznie. Ha valamelyik kötelezettségének nem tudott eleget tenni, akkor a saját bőrét vitte a vásárra. A mellette álló tanáccsal együtt őt tették személyesen felelőssé mind török, mind magyar részről. Így a bírói tisztt nem járt előnyökkel, főként nem a kiszolgáltatott falvakban.¹⁹

A törökök a meghódított területet teljesen betagozták a bírodalom szervezetébe, és az adókon kívül, igénybe vették a magyar lakosság munkaerejét is. Mégis látni fogjuk, hogy hiába tekintették a karddal meghódított földet a magukénak. A magyar nemesség a várkatonaságra támaszkodva nem csak az adókat hajtotta be, hanem ugyanúgy megkövetelte a közmunkát is a hódoltságban élő jobbágyaitól. Majd fokozatosan elérte, hogy az igazgatásban is háttérbe szorítsa a hódítókat.

Vajta magyar urai

A település helyzete ezután sem volt egyértelmű, mivel a magyarok a törökök jelenlétét mindvégig ideiglenesnek, foglalásaikat pedig jogtalanoknak tartották. A megszállt területeket az ország és a Korona elidegeníthetetlen részének tekintették, ahol a nemesség továbbra is igényt támasztott korábbi jogaira. Ennek egyik kifejezési módja volt a hódoltsági területek adóztatása magyar részről. Ez a helyzet a település történetét ismét egybekapcsolta egy vár sorsával, de ez már nem a közeli, török kézen lévő Simontornya, hanem a jóval távolabbi *Várpalota*, akkori nevén Palota vára volt.

Palota szerepének változása 1526 után

Mohács és a kettős királyválasztás után a legtöbb nemes hol Ferdinánd, hol János király pártjára állt, ahogy pillanatnyi érdeke diktálta. Palota várának urai is emiatt cserélődtek viszonylagos gyorsasággal. Móré László után a protestáns Podmaniczky János és Rafael, akik 1533-ig Ferdinándhoz voltak hűek, majd János királyhoz pártoltak. Utóbbi a várát 1537, 1538-ban, majd 1539-ben, okleveleiben nekik adta. Végül a budai káptalan 1539. szeptember 3-i oklevelében beiktatta Palota várába és tartozékaiba.²⁰

A korszakban a birtokszerzés egyik jellemző módja volt, hogy az elegendő fegyveres erővel rendelkező nagyurak erőszakos birtokfoglalásokat hajtottak végre. Így könnyű prédául szolgáltak az egyházak bármilyen okból elárvult, vagy a hódítóktól fenyegetett birtokai.²¹ A Podmaniczkyak is nagy étvágyú birtokszerzők hírében álltak és kihasználták a zűrzavaros idöket. A székesfehérvári káptalan több faluját is a várhoz csatolták Szapolyai János halála után. Ezeket csak 1542 júniusában adták vissza, azután hogy Ferdinánd hűségére tértek, és miután az 1542. évi pozsonyi országgyűlés is felszólította őket, hogy két hónapon belül adják vissza az elfoglalt várakat, városokat és falvakat a jogos tulajdonosaiknak. Podmaniczky János 1543-ban kegyelmet kért és azt, hogy erősítse meg Ferdinánd a János királytól kapott birtokaiban. Az uralkodó meg is egyezett vele 1543. július 20-án, tette ezt azért is, mert törökök Palota ellen is készülöttek és ilyen helyzetbe a vár teljesen uralkodói kezelésbe vétele nagy kiadásokkal járt volna.²² Még így is jelentős terhet róttak a kincstárra, hiszen az országgyűlés határozatai a magánkézben lévő végvárak védelmét is a király feladatává tették. Egyszerűbb volt tehát, ha a védekezés költségeit a Podmaniczkyak viselték.

Az 1543–1545-ös hadjáratban elesett: Valpó, Siklós, Pécs, Esztergom, Székesfehérvár, Nógrád, Szécsény, Hatvan, Tamási, Görözsgál, Simontornya és Ozora. Szakály Ferenc szerint Magyarországon ettől kezdve beszélhetünk kiépített hódoltságról. Elfoglalták Baranya, Tolna, Fejér megyét, valamint a

¹⁸ Hegyi: Egy világbírodalom...102–107. old.

¹⁹ Uo. 169–181. old.

²⁰ *Szj Rezső*: Várpalota. Fejezetek a város történetéből. Hn. 1960. 85. old.

²¹ *Maksay Ferenc*: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. Bp. 1990. 15. old.

²² *Szj* i. m. 86. old.

Duna-jobbparti Esztergomot, továbbá Somogy, Veszprém, Komárom megye keleti határsávját. A hódítás magába foglalta még a Dunakanyartól északra Esztergom megye bal parti részét, Hont és Nógrád megye délnyugati részét, és Heves megye nyugati szegélyén át a Duna-Tisza közén húzódott tovább.²³ Palota vára ekkor még nem vált a török terjeszkedés áldozatává. A Podmaniczkyak végleg úgy döntöttek, hogy leteszik a hűségesküt a királynak, erre 1544. december 24-én került sor. Miután 1546-ban meghalt Podmaniczky János, testvére és örököse Rafael felajánlotta a várat az uralkodónak, de hiába jött létre az egyezség 1549. július 3-án és vette jegyzékbe a tartozékait Salm Miklós országos főkapitány, számunkra ismeretlen okból az átadás elmaradt.²⁴ A várat ebben az évben is sikertelenül támadta a fehérvári bég. Rafael úr egyre kevesebbet tartózkodott Palotán, mivel a család birtokainak központja Besztercén volt, így a Palota és tartozékai egyre kevésbé voltak értékesek a számára. A várbirtokot kapitányai révén igazgatta. Különösen Tata és Veszprém eleste (1552) után, vált kényessé a helyzete, ugyanis ez az egy vár maradt bekelődve a török kézen lévő erősségek mögött.

A váruradalom irányítására Podmaniczky Rafael 1558-ban Thuri Györgyöt hívta meg, akinek jószágigazgatási feladatai voltak. Katonai irányítója ekkor még Újfalussy Ferenc volt. Rafael úr halála után özvegye, Lominiczai Johanna, Thuri Györgyöt nevezte ki kapitánnyá, majd nem sokkal ezután tárgyalásba kezdett az átadásról az uralkodóval. Miután megegyeztek, a király Gregoróczi Vince győri várkapitányt küldte Palotára, azzal a feladattal, hogy mindenről leltárt készítsen, felmérje az erődítmény állapotát és készleteit, valamint a hozzá tartozó birtokokat is jegyezze fel. Thuri mielőtt megengedte volna, hogy Gregoróczi megkezdje a munkáját, az özvegytől esküje alóli felmentését kérte. Majd maga ment Bécsbe, és személyesen tárgyalt az uralkodóval, akivel szerződést kötött. Az ilyenkor szokásos szerződésben leírták a kapitány kötelezettségeit, jogait és fizetését. Beiktatásakor esküt tett, távozásakor pedig elszámoltatták és erről az uralkodótól nyugtát kapott.²⁵

Eközben Gregoróczi elkészítette jelentését és leltárját, amit 1559. március 29-én zárt le.²⁶ Palotát nagyon rossz állapotban találta és felhívta a király figyelmét arra, hogy mennyire veszélyes helyen fekszik. Kifejtette, hogy Fehérvártól és Veszprémtől egyaránt két mérföldre lévő várat a közeli csókakői, simontornyai, koppányi, ozorai, tamási várak török lovassága órák alatt támadhatja. A várhoz tartozó falvak leltárjában feltüntette azt is, hogy a várban szolgáló katonáknak melyik község jövedelmét adományozták, mintegy zsold kiegészítésként, hogy magukat fenntartsák. A felsorolásban a következőket olvashatjuk Járfás és Balogh Péter neve után: Papkeszi, Pazma, Bikács, Vajta, és Dorog. Arra nem találunk adatot, hogy a település mikortól számított a tartozékok közé. Annak ellenére, hogy a törökök több mint tíz éve saját hódításuknak tekintették a területet, a magyarok ezt nem ismerték el és a leltár tanúsága szerint sikeresen adóztatták ezeket a falvakat a saját hasznukra. Szakály jellemzése szerint: „A hódoltság egyes részeinek-sokszor egészen „mélyen” fekvő területeknek-magyar adóztatása ugyanis az 1540-es évek végén mindennapos gyakorlat volt.”²⁷

A palotai uradalom falvai.
Maksay Ferenc: *Urbáriumok a XVI–XVII. században.*
(Bp. 1959. 150. old.)

²³ Szakály Ferenc: Magyar adóztatás a török hódoltságban. Bp. 1981. 31. old.

²⁴ S-ij i. m. 88. old.

²⁵ Ágoston Gábor: Végvár és csatatér. In *Kuczka* (főszerk.) i. m. 129. old.

²⁶ Idézi. Takáts Sándor: Régi magyar kapitányok és generálisok. Bp. [Én.] 75–76. old.

²⁷ Szakály i. m. 51. old.

A XVI. század közepén a magyar végvárakban szolgáló katonák díjazásában különbség volt aszerint, hogy magyar katonáról, vagy külföldi zsoldosról volt-e szó. Egy magyar könnyűlovasnak havi 3 forint, magyar gyalogosnak 2 forint járt, míg egy külföldi zsoldos a kétszeresét kapta. A zsold sokszor hónapokra való elmaradása nehéz helyzetbe hozta a katonákat, és így egyre gyakoribbá vált, hogy egy-egy vár kapitánya, tisztjei és katonái a várhoz tartozó falvak jövedelmeit, vagy annak egy részét kapták meg. A kortársak ezt a rendszert a török tímár birtokokhoz hasonlították, és 1553-ban még az országgyűlés is tiltotta a falvak és városok ilyen felosztását.²⁸ De mint a fenti példa is mutatja ez nem volt visszatartó erő, és a szükség ezt a fajta javadalmazást elfogadottá tette szerte, a magyar várakban.

Ezt látszik alá támasztani a következő urbárium is, amely 1566 után keletkezhetett. Ebben azt olvashatjuk, hogy a felsorolt birtokokat Paksi György (Georgii Paxy) és Paksi Jób (Paxi Job) örökjogon bírják az uralkodó adományából: Pyhachy, Pax civitas (Paks), Wytfalu, Egres, Hard, Gopa, Beöchyke, Madochya, Kormo, Pakosonum et idem Pax, Feoldes, Keer, Wayttha, Magyar, Byzyd, Welthlen, Almas, Keomleod, Hadar, Eors. Ezeknek a birtokoknak nagyrésztük üres, elhagyott, mégis azért vannak bevéve az urbáriumba, mert Paksi Jób parancsba adta avégett hogy őt ne zavarják és hagyják békében.²⁹ Nem derül ki egyértelműen, hogy mely birtokok voltak elhagyottak, de a későbbi feljegyzésekben Vajta adózó településként van feltüntetve.

Magyar adóztatás a hódoltságban

Thuri György a zsold elmaradása miatt, 1564 márciusában beadta lemondását, de végleges távozására csak 1566 júniusában került sor. Utóda a várkapitányi poszton öccse Thuri Benedek lett. A várat a 1566 augusztusában Arszlán budai basa támada, majd 1567-ben ismét sikertelenül próbálkoztak. Gyula és Szigetvár eleste után a törökök megpróbálták betiltani és megakadályozni a hódoltsági jobbágyok magyar részre adóztatását. De ez, mint Szakály éppen Palota hódoltsági adóztatásának példáján keresztül bizonyította, nem járt sikerrel. Sőt, mint írta, csak időleges zökkenőket okozott és nem végleges változásokat.³⁰ 1566 előtt Palota a hódoltság területén egészen mélyen Gerjenig, Faddig szedte az adót.³¹ Tolnánál és Szekszárdnál már a Szigetvár által adóztatott terület határa húzódott. Szakály cáfolta azt a nézetet, hogy Szigetvár eleste után a palotai vár elvesztette volna a korábbi észak- és kelet tolnai falvakat. Annak okát, hogy az adóztatásban ezután fennakadások mutatkoztak nemcsak a nagy távolságban, és a töröktől való félelemben kell keresnünk, hanem esetleg a várbeli katonaság meggyengülésében.

Ezt támasztja alá az is, hogy az 1570-es feljegyzésben ezt olvashatjuk: „A következő birtokokat, a Kamara ismeretei szerint, Thuri Benedek a várhoz foglalta és ezeknek jövedelmét magához veszi. Mezőszilas (Mezewylas), Vajta (Wayta), Hatvan (Hathwan). Ezekről a birtokokról gabona, díznó és bárány tizedet szed.”³² Ha ehhez hozzá vesszük az 1572-ből fennmaradt két feljegyzést, akkor érdekes dolgok tűnhetnek a szemünkbe. Ez olvasható az egyikben: „Az alábbi birtokokat Thuri György a kapitánysága idején a várhoz csatolta, de most Thuri Benedek azt állítja, már nem bírja azokat.” A szövegben 29 falut és mezővárost soroltak fel, a második helyen Vajtát.³³ Ugyancsak 1572-ben készült másik urbáriumban viszont ez áll: „A Kamara ismeretei szerint a következő birtokokat Thuri Benedek a várhoz foglalta és ezeknek a jövedelmét is magához veszi. Mezőszilas, Vajta, és Hatvan egy része. Bor nines. Ezek a birtokok gabona, díznó és bárány tizedet adnak.”³⁴ Ezeket követik az elsöben még elérhetetlenként felsorolt birtokok, de itt már jelentős adótételekkel. Majd Thuri Benedek azon állítását jegyezték fel, hogy az alábbi birtokok nincsenek az ő tulajdonában, azokat csak Thuri György bírta. Majd ismét a birtokok felsorlását olvashatjuk: Mezőszilas, Vajta, Hatvan, Szentiván, Hard, Gyapa, Kormo, Tápé, Györköny, Bíkács, Dorog, Pázmánd, Cece, Pentele kilencedet és tizedet adnak és a várhoz szoká-

²⁸ A források officiolátusnak nevezték. *Ágoston: Végvár...* 130. old.

²⁹ MOL., P.707.86 et A. fasc. 7. Zichy család (zsélyi) levéltára. Az urbárium több 1574-es irathoz van fűzve. A lap tetején az 1564-es évszám olvasható. Viszont a szövegben felsorolják azokat a helységeket, amelyeket Szigetvár eleste után nem birtokolnak. A másik ellentmondás, hogy Thuri Benedek kapitányságáról beszélnek, akit 1566 után neveztek ki Palota élére.

³⁰ *Szakály* i. m. 100. old.

³¹ Palota adóztatási körzete. *Szakály* i. m. 105. old.

³² MOL., P. 707. 86 et A. fasc. 4. Fol. 11. Zichy család (zsélyi) levéltára.

³³ MOL., UetC 36:55. Fol. 14.

³⁴ MOL., UetC 37:13. Fol. 11.

soz szolgáltatásokat.³⁵ A szokásos szolgáltatások részletezése nélkül. Szakály az említett forrásokról a következőket jegyzi meg: „Könnyen meglehet, hogy a szóban forgó helységek – leszámítva talán a Sziget elestét követő néhány esztendő – csak a Kamarának adott jelentésekben voltak „megközelíthetetlenek”, mégpedig azért, hogy jóvedelmükről ne kelljen számot adni. E feltételezést alátámasztani látszik, hogy az adatokat – már a feljegyzés címe szerint is („Possessiones sequentes, ut camera cognovit, Benedictus Thury ad arcem occupavit ac de iis proventus percepit) – Thuri Benedek kapitány háta mögött gyűjtötték össze a vizsgáló bizottság tagjai, akiknek inkább az ő, semmint a törökök ellenállását kellett legyőzniük munkájuk során.”³⁶

Mint Szakály felhívta a figyelmet rá. Fejér megye az egyetlen, amely minden kamarai elszámolásból hiányzik, pedig nem fektűt nehezebben megközelíthető helyen, mint például Baranya megye.³⁷ Az állami adóztatás visszaszorulására jellemző, hogy a portális adót a Dunántúlon csak Somogy megyében lehetett beszélni, a többi megye neve nem szerepel az összeírásokban. Ezzel szemben feltűnő, hogy milyen jól működött a palotai uradalom földesúri adóztatása még Szigetvár eleste után is.

A vártól távolabb eső falvak adóztatásában jelen volt a telkes- és elterjedt a summás adóztatás is. Előbbi a várhoz közelebb eső Veszprém és Fejér megyei falvakra volt jellemző és sehol sem haladta meg a telkenkénti 1 forintot. A telkes jobbágyok ajándékként tojást, kappant, bárányt stb. adtak a várhoz. Míg a Tolna megyei és Duna menti falvak lakosai egy összegben summával róhatták le, akár a szolgáltatások egy részét, akár az egészét. A gabona és bor kilencedet csak a távoli falvak válthatták meg pénzzel.³⁸ Mint láttuk Vajta lakossága is természetben fizette a tizedet és a földesúri kilencedet. Bár az elszámolások következetesen tizednek nevezik, Szakály szerint ez alatt a kilencedet kell értenünk.

Ez is világosan mutatja, hogy még a török várak mögött fekvő területek falvaiban sem tudták meggátolni a terményadók beszedését. Ez is az adóztató és adózó szoros kapcsolatát feltételezi, a törökök legnagyobb ellenérzése mellett is. Mindezekon felül a jobbágyokat terhelte, mint a török esetében is, az adóztatásukra kirendelt hivatalosok járandósága is. Így a palotai adószedők esetében a Fejér megyei falvaktól vegyest, zabot, szénát, abrakot, fát, disznót, szalonnát, és csizmát kaptak és ezen kívül, amit még megköveteltek a kiszolgáltató falvaktól.³⁹

A másik fontos törvényben előírt kötelezettsége a jobbágyoknak a *gratuitus labor*, az ingyenmunka volt. 1559-ben a törvény még csak évi 6 napot írt elő, majd az 1567:27. törvény cikk 12 napra emelte és meghatározta, hogy melyik várhoz melyik terület lakosai kötelesek ingyenmunkával szolgálni. Ekkor Fejér megye lakosságát Palotához rendelték a vár javítási munkálataira. Az 1569:19. törvény cikk így rendelkezett: „A véghelyek megerősítése céljából elhatározták, hogy az ország összes karainak és rendjeinek a jobbágyai tizenkét napi munkát teljesítenek, melynek a szolgálása és beosztása a következőkben történt: 6. § Palotához Fejér vármegyét...”⁴⁰ A későbbiekben erre a két utóbbi törvényre hivatkoztak. 1575-ben annyival egészítették ki, hogy megtiltották a kapitányoknak és a munkafelügyelőknek, hogy az ilyen munkát a saját hasznukra fordítsák.⁴¹ Ez azt mutatja, hogy a jobbágyok munkakötelezettségeivel való visszaélésre több példa is adódhatott a korszakban.

Mint Szakály kifejti, a Dunántúlon sokkal szigorúbban, és következetesebben szorították rá a várépítési ingyenmunkára a hódoltság népét, mint az Alföldön.⁴² Így a hódoltságban élők egyrésztől a törököknek végeztek erődítési munkálatokat, másrésztől a magyar várak kapitányainak.

Az 1570-es évek végére változott a helyzet, legalábbis, amint az 1578-ból fennmaradt összeírásból kitűnik. A várhoz tartozó 43 helység, köztük Vajta (Vaytha), felsorlása után azt olvashatjuk, hogy ezek közül a falvak közül néhány titokban szolgál a palotai várnak.⁴³ Majd a palotai vár 1578. júniusi urbáriumából még többet megtudunk e falvak egy részének a helyzetéről, és arról miért is kellett titokban

³⁵ Uo. Fol. 15–16.

³⁶ Szakály i. m. 104. old.

³⁷ U o. 89. old.

³⁸ U o. 114. old.

³⁹ U o. 120. p.

⁴⁰ Márkus Dezső (szerk.): Magyar Törvénytár 1526–1608. évi törvénycikkek. Bp. 1899. 597. old.

⁴¹ 1575:9. törvény cikk. U o. 661.–

⁴² Uo. 129.–

⁴³ MOL, UetC 36:56. Fol. 23–24.

szolgálniuk a várhoz. Ezt olvashatjuk: „Azokat a falvakat, amelyeket régebben Sziget veszedelme előtt Palotához bírtak, most már nem lehet odabirtokolni a távolság és a töröktől való félelem miatt.” Mind-egyik falu mellett feltüntették a korábbi hovatartozását, és azt hogy hol található. Így Vajtáról ezt olvashatjuk: „Waytha korábban a félévári káptalan birtoka, Simontornya mellett fekszik, nem birtokolható.”⁴⁴ Nem tudjuk, hogy valóban így volt-e vagy csak a Kamara számára voltak ismét úgy feltüntetve ezek a községek, mint el nem érhető települések. Vagy ez volt a tényleges helyzet, és a néhány éve még gond nélkül megadóztatott jobbágyok valóban nem fizettek adót, illetve csak titokban mertek a vár számára szolgálásokat teljesíteni. Ugyanezt láthatjuk egy 1586-ra keltezett urbáriumban, a korábban már megszokott fordulatokkal, miszerint: „Az alábbi birtokokat Thuri György kapitánysága idején a várhoz csatolta, amiket már Thuri Benedek nem birtokol” Mezőszilas (Mezewyslas), Vajta (Waytha), Hatvan egy része (Hathwan portio).⁴⁵ De a szokásossal ellentétben itt már nincsen felsorolva természetbeni adó. Lehetséges, hogy a török mégis ennyire megnehezítette a Palotaiak dolgát vagy, ahogy korábban utaltunk rá ebben a visszaesésben inkább az őrség meggyengülését kell látnunk.

Pusztulás a tizenöt éves háborúban

A harcok megindulása a viszonylagos hosszú békés időszak után súlyosan érintette a hódoltság magyar lakosságát. Főként, mivel a háború során a küzdelem évről évre folytatódott és a korábbiakkal ellentétben a tél beköszöntével sem álltak le a hadműveletek, sőt a Habsburg hadak ezt az időszakot használták ki az ellentámadásra. Mindemellert török részről is teleltek az ország területén tatár segédsapatok. Így a népesség számára a terhek nőttek és nem maradt olyan időszak az évről, hogy ne a felvonuló hadak mozgására és az esetleges menekülésre figyeljenek. 1593. október 6-án elesett Veszprém, majd 10-én Várpalota is török kézre került.

1594-ben Szinán nagyvezér Győr ostromára indult, a dunántúli hódoltság lakossága tömegesen menekült a felvonuló hadak elől. 1598-ban Pálffy Miklós a hódoltságból egészen a Tolnáig terjedő területről felhozatta a keresztény lakosságot a magyar várak mögé.⁴⁶

Szakály véleménye szerint: „A távolról teljességgel elpusztítottak látszó területeken mindig maradtak olyan települések, amelyek lakóinak sikerült félrehúzódnuk a vihar elől, amelyeket kedvező fekvésük, erdők, járhatatlan mocsarak, ideig-óráig megmenthettek a pusztulástól, illetve olyanok, amelyekben a nagy futások hátramaradtjai összeverődtek. Ezek persze nem siettek magukról hírt adni, viszont időbe telt, míg felfedezték, s még több időbe, míg ilyen vagy olyan eszközökkel adózásra kényszerítették őket.”⁴⁷

Vajta lakossága is csak egy ideig élvezhette a mocsár által nyújtott védettséget. A falu a háború során elpusztult, népessége elmenekült, vagy odaveszett. A magyar lakosság helyére rácok költöztek. Az új jövevények nem telepedtek meg, hanem állataik után ide-oda vándoroltak, az elpusztult települések romjai közt verve tanyát. Ha pedig magyar katonák portyáztak a területen, akkor a török várak védelmébe húzódtak, vagy valamelyik folyó mögé.

A tizenöt éves háború lezárása után sem voltak hajlandók a magyarok elismerni a törökök foglalásait és az urbáriumokban ezután is számon tartották a hódoltsági falvakat. Várpalota 1614-ben már ismét magyar kézen volt. 1620-ig Zichy Pál, a későbbi Zichy grófi család őse, bérelte. A háborús pusztítás mértékét jól tükrözi a vár 1617. október 19. urbárium.⁴⁸ A korábban felsorolt 43 helységből már csak 7 fizetett adót és ezek lakossága is lecsökkent. Ezek mellett a helységek mellett 54 pusztá helyet soroltak fel, amik korábban népes, adózó települések voltak. Ezek között szerepel Vajta (Vajtha) község neve is. A község ezután véglegesen Palotához tartozott. De a falu újjátelepüléséről nem olvashatunk sehol adatot.

Bethlen Gábor első támadásának a hírére a várőrség maga kergette el Zichy Pált. A várat Haller György és Fekete Péter foglalta el, de Bethlen a 1621-es nikolsburgi békeben lemondott róla. Így a vár és tartozékai visszaszálltak az uralkodóra, II. Ferdinándra, aki Cziráky Mózesnek adományozta

⁴⁴ Közli: *Maksay: Urbáriumok...152–170. old.* MOL, UetC 37:16. Fol. 24.

⁴⁵ A korszakban nem szokatlan módon 1586-ban lemásoltak egy korábbi összeírást. A másoló figyelme nem terjedt ki arra, hogy ekkor már nem Thuri Benedek volt a kapitány, mivel ő csak 1573-ig töltötte be ezt a tiszteletet. MOL, UetC 61:35. Fol. 16.

⁴⁶ *Szakály* i. m. 155. old.

⁴⁷ Uo. 157. old.

⁴⁸ *Maksay: Urbáriumok...171–173. old.*

1622-ben. Ő azonban a török betűések miatt akkor nem tudta a várat elfoglalni. Majd ismét Bethlen csapatainak kezére került, aki az 1624-es bécsi békében ismét visszaadta az elfoglalt várakat a vallásszabadság megadásá ellenében. 1624-ben újra Zichy Pál állt a vár élén, de annyi panaszokdakt rá török és magyar részről, hogy el kellett helyezni a várkapitányi posztjáról. A vár zálogjogon továbbra is az övé maradt tízezer forintért, de 1628-tól megint török kézre került.

Ennek ellenére III. Ferdinánd 1650. április 20-án Bécsben keltezett oklevelében I. Zichy Istvánnak és feleségének Baranyai Máriának, valamint gyermekeiknek: Pálnak, Istvánnak és Klárának, és mindkét nemű örökösöknek adományozta, tizenhatezer forint kifizetéséért cserébe minden tartozékaival együtt.⁴⁹ Régtől fogva Várpalotához tartozónak mondott birtokok, illetve birtokrészek a következők voltak: „Ságh, Viniola, Chór, Inota, Kys-Chór, Seregélyes, Fövény, Pétt, Vám, Bedegh, Langh, Alap, Jaszt, Szent-Mihály, Hág, Koloch, Körösztúr, Hörözogh, Üregh, Mult, Dad, Kajar, Pap-Keszi, Szent-István, Felegres, Szent-Miklós, Mindszent, Vajka (Vajta), Sopornya (Soponya), Oszko, Bala, Tácz, Dudar, Nana, Jenő nec non portione possessionaria in Lepsény”⁵⁰

A veszprémi káptalant bízták meg a birtokba való beiktatásba és az esetleges ellentmondók bejegyzésére. A káptalan Radován István királyi emberrel, Galloviti István honti prépostot, olvasó barátot erre a feladatra kiküldte. Ők a számos ellentmondót⁵¹ feljegyezték és beiktatták Zichy Istvánt és családját a birtokokba.

A Zichy család nevét a Somogy megyében lévő Zich helységről kapta. Ősök, az 1270-ben élt Zichi Gál volt. Az említett (I.) Zichy István (1616–1693) III. Ferdinánd udvarában kamarás, 1637-ben a győri lovasság vezére, 1641-ben Győr várának parancsnoka, 1650-ben a veszprémi és vázsonyi vár főkapitánya volt majd, 1655-ben kamarai elnök és bárói rangot kapott. 1676-ban I. Lipót összes utódaival együtt grófi rangra emelte. 1681-ben Moson vármegye főispánja, és 1690-ben tárnokmester lett. Ő szerzte az oroszvári-, vázsonykői-, és a palotai uradalmat, valamint más Fejér és Veszprém megyei birtokokat. Kétszer nősült, első felesége az oklevélben szereplő vedrédi Baranyay Mária volt, kitől (II.) Pál, Klára, és (II.) István születtek. Második házasságából várkonyi báró Amade Magdolnával, Magdolna és (IV.) Ádám nevű gyermekei maradtak életben. (II.) István harcolt Palota és Csókakö vizsavételénél.

Palota sikeres visszafoglalásához 1687 novemberében kezdődött meg Eszterházy János vezetésével és 3000 katonával. Mint láttuk mind a vár, mind pedig, a magyarok részéről a hozzá tartozónak tekintett települések sorsa, így Vajtáé is mindig az adott erőviszonyoktól függött. A török hiába próbálta meg újszerűségként kezelni a területet, ha egy agilisabb, esetleg magánvagyonát is feláldozni kész kapitány került a vár élére, a magyar lakosság nem feledkezhetett meg arról, hogy mivel tartozik a magyar királynak és a nemességnek. Ennek a helyzetnek csak a tizenöt éves háború vetett véget.

Kovács Adrienn

Gróf Vécsey Károly keresztelési anyakönyvi bejegyzése

A hazai történetírás még adós néhány aradi vértanúnak a teljes születési adatával. A tizenhárom tábornok – pontosabban tizenkettő, mivel Lázár Vilmos „csak” ezredes volt – közül ugyanis háromnak nem ismerjük a pontos születési dátumát. Ezek Knezić Károly, lovag Pöltenberg Ernő és gróf Vécsey Károly. Az utóbbiról a különböző életrajzi lexikonokban, valamint a hadtörténeti szakirodalomban annyi olvasható, hogy Pest városában, 1807-ben, vagy 1809-ben látta meg a napvilágot. Ezen kérdőjel, illetve hiányosság indított arra, hogy megpróbáljam felkutatni a mártír tábornok keresztelési anyakönyvi bejegyzését.

Gróf Vécsey Károly tábornok 1849. szeptember 3-án, az aradi kihallgatásakor a következőket vallotta: „*Nevem gróf Vécsey Károly, Pesten, Magyarországon születtem, negyvenkét éves vagyok, katoli-*

⁴⁹ *Szj* i. m. 130. old.

⁵⁰ A szöveget közli: *Károly* i. m. 549–557. old.

⁵¹ Vajta miatt senki sem élt az ellentmondás jogával.

kus vallású, nős, gyermektelen”. Az arad-vári halotti anyakönyvi bejegyzésében pedig szintén az szerepel, hogy pesti származású, igaz itt 40 évesnek írják.

Így átnéztem a szóba jöhető pesti plébániák (belvárosi, józsefvárosi, terézvárosi és a pesti ferences) anyakönyveit, de Vécsey Károlyt 1800 és 1810 között egyik helyen sem keresztelték meg. Ugyancsak átnéztem az ebben az időszakban Pesten állomásozó ezredek katonai anyakönyveit is, de sem a 7. huszárezredében, sem a 32. gyalogezredében, sem pedig a pesti katonai kórházában nem volt bejegyezve az esemény. Megnéztem még a budai tábori helynökségek anyakönyveit is, szintén eredménytelenül. Egy esetlegesen kiállított keresztlevél pedig nincs továbbá gróf Vécsey Károly megmaradt iratai között sem, melyek a Magyar Országos Levéltárban találhatóak.

Vécsey Károly születési dátumára vonatkozóan azonban az minden kétség nélkül megállapítható, hogy sem az 1807-es, sem pedig az 1809-es évszám nem felel meg a valóságnak. Stolek Aladár kanonok, volt solti plébános Vécseyről írt könyvéből ugyanis tudjuk, hogy a bécsi Hadilevéltárban található minősítési lapjain az 1804. születési év szerepel. Ugyancsak Stolek atya életrajzában említi meg egy másik dokumentumot is, mégpedig az édesapa, gróf Vécsey Ágoston cs. kir. altábornagynak egy katonai iratát, melyben meg vannak említve a gyermekei születési évei is. E szerint pedig Károly fia 1803-ban látta meg a napvilágot.

Ezen két dátum mellett szól az tény is, mely szerint a Bécsben, 1812. május 3-án született Sándor Lajos nevű öccsének ő volt a keresztapja. Márpedig egy három, vagy öt éves gyermek nem igen láthatott volna el ilyen feladatot.

A kutatás már majdnem teljesen zsákutcába futott, amikor is a kezembe került egy, a bécsi hadmérnöki akadémia történetéről szóló monográfia, melyben a következő bejegyzés volt olvasható: „*Vécsey, Karl Graf. Geboren am 24. Nov. 1803 zu Retsniow in Russland.*”

Ezen a nyomon elindulva, először beazonosítottam a helységnevet. Így kiderült, hogy Retsniow a galíciai Rzeczníow német nyelvű változata. (A falu egyébként 1803-ban Ausztriához tartozott, 1815-ben Oroszországhoz csatolták, napjainkban pedig Lengyelországban, a Mazóviai vajdaságban, a lipskoi járásban található.) Ezután felvettem a kapcsolatot a helyi római katolikus plébániahivatallal, melynek irattárában végül sikerült megtalálni a régóta keresett – latin nyelvű – anyakönyvi bejegyzést, mely a következő adatokat tartalmazza:

A keresztelés ideje: 1803. november 24. Születési helye: 71. számú ház. Neve: Károly Lajos. Vallása: Katolikus. Neme: Fiú. Törvényessége: Törvényes. Szülők: Báró Vécsey Ágoston őrnagy és nemes Colson Amália. Keresztszülők: Kardoss Mihály köztitűz és Oroszlány Klára. Keresztelő: Josef Nowakowski plébános.

Summa summarum, gróf Vécsey Károly tábornok a lengyelországi Rzeczníowban, 1803. november 24-én – vagy egy-két nappal korábban, mivel a bejegyzés csak a keresztelés dátumát adja meg – látta meg a napvilágot.

Merényi-Metzger Gábor

Felhasznált források: Archiv der Metropolitan- und Domkirche zu St. Stephan in Wien – Hadtörténelmi Levéltár. VI. 36. Katonai egyházi szervezetek anyakönyvei – Magyar Országos Levéltár. R 306. 1. tétel. Gróf Vécsey Károly iratai – Magyar Országos Levéltár. R 284. 8. cs. Gróf Vécsey Károly iratai – Magyar Országos Levéltár. X szekció. A budapest-belvárosi, budapest-józsefvárosi, budapest-terézvárosi és a pesti ferences római katolikus egyházak anyakönyveinek mikrofilmmásolatai – Österreichisches Staatsarchiv. Kriegsarchiv. Militärmatrizen.

Felhasznált irodalom: Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. Bp. 2000. 190. old. – Gatti, Friedrich: Geschichte der k. und k. Technischen Militär-Akademie. I. köt. Geschichte der k. k. Ingenieur- und k. k. Genie-Akademie 1717–1869. Wien 1901. 725. old. – Katona Tamás: Az aradi vértanúk. Bp. 2003. passim – Stolek Aladár: Gróf Vécsey Károly az 1848-as szabadságharc honvédtábornokának életútja. Bački Vinograd 1992. 5. old. – Új Magyar Életrajzi Lexikon. Főszerk.: Markó László. Bp. 2007. VI. köt. 1159. old. – *Vértanúk könyve*. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854. Szerk.: Hermann Róbert. Bp. 2007. 101. old.

Hérics Márton ászári plébános

Ászár község Komárom-Esztergom vármegye délnyugati csücskénél fekszik, fontos közlekedési útvonalak találkozásánál. Termőföldje kevés és gyenge, ezért a rozs mellett főleg a szőlő és gyümölcsstermesztés jellemzi (Ászár – Neszmély borvidék!). Lakosainak száma: 1881-ben 1217 fő; 1890-ben 1344 személy; 1900-ban a lakosság-szám 1524-re emelkedik.¹

1777-ben Fellner Jakab tervei alapján felépült a jelenleg is álló és használt római katolikus templom, melyhez egyosztályos iskolát építettek. A református templomot 1793-ban szentelték fel, egyidejűleg egytantermes iskolájukkal. Az evangélikusok 1810-ben állították fel iskolájukat, és 1836-ban emeltek templomot.

Itt nem születtek híres emberek. Egyetlen kivétel: *Jászai Mari*, a nemzet tragikája, aki 1850-ben született. Apja ács volt aki a kislány négyéves korában Győrbe telepítette a családot.² A művésznő soha nem felejtette el a szülőfaluját, bár életrajzában és naplójában csupán egyszer említi a falu nevét. A későbbi iskolaépítésnél azonban díszelőadás szervezésével segít, az előadás jövedelmének felajánlásával.

A szegényes küllemű falu életében jelentős változást hozott 1887-ben Hérics Márton római katolikus plébános megjelenése, aki Ászárt kiemelte a magyar falvak szürke tömegéből.

Hérics Márton 1855. január 28-án született Csécsényben (Győr megye, jelenleg Rábacsécsény). A gimnáziumot és a papnevelőt Győrben végezte kitűnő eredménnyel. 1878. július 7-én szentelték pap-pá. Halászin és Szenden volt káplán, majd rövid idő után elnyerte a bokodi plébániát, ahol 1887-ig töltött be plébánosi tisztséget. 1887. április 8-án helyezte át Ászárra a győri püspök. Az ezt követő 16 év volt életének legalkotóbb időszaka.

Hérics Márton igen sokoldalú, számos tudományágban elmélyedő, több nyelven beszélő „re-neszánsz személyiség” volt. Ehhez társult hatalmas munkabírása, rendkívüli diplomáciai érzéke, és nem utolsósorban kitűnő papi eredményei. Polihisztorságára jellemző az agrártudományokban, az egyesületek megszervezésében való jártassága. „Nagy értője volt Shakespeare művészetének, önzetlen támogatója és pártfogója Jászai Marinak” – írta egyikünknek címzett levelében Nemeskürty István, a plébános legkisebb testvérének unokája. Publikációi és gyakorlati eredményei egyaránt bizonyítják kiváló képességeit. Nagyon kedvelte Mikszáth írásművészetét.

Kisnemesi családból származott. A családi címerben három jelkép észlelhető. E jelképek mintegy a család gyermekeinek irányultságát is mutatják. A kard katonát, a kigyó orvost jelez, a horgony értelmezése sokféle lehet. Két testvére született. Öccse, *Hérics Imre* 1865-ben látta meg a napvilágot, később szemész orvos lett – benne e cikk első és negyedik szerzője anyai nagyapjukat tisztelik. A legfiatalabb testvér, *Hérics Róza* pap testvérének háztartását vezette, s Ászáron ismerkedett meg Klujber (később Keleti) József nagyigmándi területi állatorvossal. Házasságukból hét gyermek született, akik sokszor nyaraltak Ászáron, és látták „Márton bácsi” nagy könyvtárát, ami feltehetőleg nagy hatással volt szelle-mi fejlődésükre.³

Hérics Márton plébános 1887-ben került Ászárra. Nagy erővel látott a falu átszervezésének. Látta, hogy új, a kornak megfelelő iskola nélkül a falu nem lehet felemelni. Ászár szegény, elmaradott, lehetőségei a szegényes magyar átlagot sem érik el. Ilyen célkitűzést csak úgy szabad felvállalni, ha nagyobb, modernebb iskolát építenek (a kor átlagát meghaladó oktatási eszköztárral, népkönyvtárral), ami a falu kulturális központjának feladatát is ellátja. Célul tűzte ki továbbá a közeli és távoli környezet szellemi megnyerését. Felhasználta kiváló szervező készségét, külföldi utazásain szerzett tapasztalatait, a környezetében élőkre való ráhatás készségét.

¹ *Árvai Lajos: Ászár község története.* Bakonyalja, 2006.

² *Jászai Mari emlékiratai.* (Sajtó alá rendezte Lehel István) Babits kiadó, 2003.

³ *Nemeskürty István: Levél dr. Árvai Lajos polgármesternek.* 2008.

Az ászári „nagy” iskola

Ászár ekkor a csákvári uradalomhoz tartozott, birtokosa gróf Esterházy Miklós Móric volt. Tevékeny szerepet vállalt a katolikus megújulás mozgalmában és a katolikus Néppártban. Élharcosa volt a parasztság felemelkedésének: földműves iskolát alapított paraszt fiataloknak, pénzzel támogatta Komárom megyében számos iskola építését. Az öt felkereső ászáriakat lelkesen fogadta, és támogatást ígért számukra.

Hérics Márton megszervezte az első társadalmi kört: a Tűzoltó Egyletet, melynek elnöke is lett. 1893-ban 118 tagja volt. A gyakorlati feladatain túl egy asztalhoz ültette a falu lakosságát. Építtetett egy téglagyárat, ami az iskolaépítésnél a szállítási költségek csökkentését jelentette, továbbá munkalehetőséget teremtett a faluban. Takarékmagtárat szervezett, ez később átalakult a kisbéri székhelyű Gesztesi Járási Takarékpénztárrá, mely szervezte, felügyelte az iskolaépítési pénzmozgásokat.

Hérics Márton vezetőségi tagja volt a Dunántúli Közművelődési Egyesületnek is. Ennek feladata volt az iskola építésének szervezéséhez szükséges anyagi és szellemi javak összegyűjtése. Elfogadták azt a koncepciót, hogy a falu nagyságához képest nagyobb légtérű, alapterületű és eszközellátású (demonstrációs eszközök!) iskolára van szükség. Ennek tervezését úgy kell elkészíteni, hogy népkönyvtárként is lehessen használni. Ezeket figyelembe véve 1891-ben döntött az iskolaszék az új iskola építéséről; ennek kezdete 1892. május 3-ra tehető. A plébános volt az iskolaszék elnöke. A tervet, elsősorban Hérics Márton javaslatára folyamatosan bővítették. Az építkezés és a felszerelés 5000 forintos induló költségvetését hamar túllépték, így kiváló szervezéssel is csak nagy nehézségekkel sikerült befejezni az építkezést. A felhasznált eszközök: a kegyúr újabb adományai, váltókibocsátás a Gesztesi Járási Takarékpénztárnál, iskolaépítési adó kivetése az egyházközségre. A lakosság önkéntes munkával segített az építkezésen, megértve ennek jelentőségét. 1893-ban az év végi záróvizsgákat már az új iskolában tartották. Az adósság törlesztése aztán még évekig tartott. A leglátványosabb segítség a falu híres szülöttétől Jászai Mari színésznőtől jött. A plébános kérésére 1892. július 28-án egy jótékonyági estet tartott, majd fellépését 1897-ben megismételte. Végül a századfordulóra a pénzügyi nehézségek is rendeződtek. Az ászáriaknak rendelkezésére állt egy akkor korszerű „nagy” iskola, aminek az első évben 279 gyermeket kellett befogadnia.

A szemléltető és gyakorlati eszközök leltára 102 tételből, a Népkönyvtár 337 kötetből állt, mint ezt Kenyéri Kornélia kiváló feldolgozásából tudjuk.⁴ Az iskola lehetőséget adott különböző legény- és leányegyletek rendezvényeire is, „közösségi teret” nyújtott a falu szellemi fejlődéséhez.

Hérics Márton jó páztor volt a római katolikus híveinek. Mint kiváló prédikátort, 1891. augusztus 20-án meghívták a bécsi kapucinusok templomába az ünnepi beszéd megtartására,⁵ amin Ferenc József császár és király is jelen volt. (A szájhagyomány szerint a császár kezdeményezte az ászári pap meghívását, de ez eddig nem volt bizonyítható). A beszédnek nagy sikere volt, szövegét a győri egyházmegye nyomdája önálló füzet formájában is megjelentette. A szerző Szent István király tulajdonságai közül az olyanokat emelt ki, mint a „békés haladás”, a „zajtalan átalakulás”, az „időtálló elvek”. A XIX. század végét úgy jellemzi: „a találmányok terén és az anyagi világban való óriási haladás; elvei dolgában pedig a kereszténytelen irányhoz való meghátrálás, visszatérés”. Az elsőt az egyház örömmel fogadja, támogatja. Ám megjelent az ész „kevélysége” is. De ez: „serkenti az embert arra, hogy az önző egyéniség érvényesüljön mindenütt, amennyire csak tud, ha mindjárt embertársain keresztül gázolva jut is célpontjához”. Eredmény: megzavart lelki egyensúly, társadalmi viharok lehetőségének megteremtése. Látnoki szavak a XX. századra! A lendületes beszéd összefoglalja a kor politikai katolicizmusának alaptéziseit. Mi a megoldás? Idézi XIII. Leó pápa akkor kiadott körlevelét, „...egyedül a vallás képes a bajt gyökerestül eltávolítani, első sorban a keresztény erkölcsöket kell helyreállítani”. „A keresztény valláson nyugszanak nemzeti intézményeink, királyaink esküje, alkotmányunk biztonsága, népünk erkölce.” De felhívja a figyelmet arra, hogy Szent István alkotásain sokat módosíthat „a haladó kor és a megváltozott néphelyzet”. Látnoki szavakkal fejezi ki nyugtalanságát a jövőt illetően. „Európa már készül a társadalmi háborúk borzasztó órájára”. Beszéde nagy hatást tett a hallgatóságra. Szövegét több helyen is megjelentették és ez is hozzájárult, hogy Hérics Márton nevét szájára kapta a hírnév.

Több kisebb közlemény is öregbítette hírnevét. A „Lourdesi kegyhely rövid ismertetése” 1875-ben, majd a második kiadás 1890-ben jelent meg. Vallási, kulturális, botanikai közleményei láttak napvilágot a Religio, a Jó Pásztor és az Isten ígéje című lapokban. Sokat fordított, ezek közül kiemelendő a Rütter Arnold: „A növényvilág az istentisztelet szolgálatában, egyháziak és világiak számára” (Bp. 1884. magyarítással és saját tanulmányaival bővítette Hérics Márton). Fontosabb még: A növények magról való termesztése. Kézikönyv kertkedvelőknek, kertészek és magkereskedők számára. Írta Jäger H. Fordították a hazai viszonyokra alkalmazták Hérics Márton és Mauthner Ödön. Bp. 1890. E művet állítólag évtizedekig használták tanárok és diákok a hazai mezőgazdasági akadémiákon.

Mint látható, Hérics Márton biológiai (botanikai) érdeklődése jóval meghaladta a kor átlagát. Nem véletlen, hogy a híressé vált ászári Népkönyvtár állománya is jelentős arányban tartalmazott biológiai ismeretterjesztő műveket. Érdekes Kenyéri Kornélia kérdése, hogy e művek miért nem jelentek meg a könyvtár leltárában. Mivel ugyanez figyelhető meg Szilárd Gyula, az ászári szőlészet megteremtőjének nem kevésbé híres könyveivel kapcsolatban, azt kell gondolni, hogy a faluból származó műveket nem vették fel leltári állományba, noha feltehetőleg több példánnyal rendelkeztek ezekből. Sajnos a könyvtár állományának összetétele csak a korabeli leltárok tanulmányozásával közelíthető meg, mivel a könyvek a II. világháború alatt megsemmisültek.

Ászár a századfordulón jelentős kulturális, gazdasági fejlődésnek indult. Hérics plébános ekkor úgy érezte, hogy működésének új területén is próbálkozik. A péri polgárok felkérésére néppárti programmal indult az országgyűlési választásokon, de az idő rövidsége miatt sikert nem érhetett el. 1907-ben halálozás miatt megürült a kisbéri plébánia. A hat jelölt közül az illetékes kinevező miniszter, a győri püspök javaslatára Hérics Mártont választotta (1907).⁶ Itt is kivívta az egész környék nagyrabecsülését, de már csak rövid idő adatott neki, mert 1910. május 18.-án egy alkari gennyedésből kiinduló szepsziszben meghalt. Pár nap múlva temették el. Kisbéren, a téglagyár melletti temetőben. Ászári hívei 1913-ban – csatlakozva a kisbéri hívekhez – felállították síremlékét.⁷

2010-ben lesz Hérics Márton halálának 100. évfordulója. Ászár község méltón kívánja megünnepelni nagy jótevőjének emlékét.

Gesztesi Tamás dr., Hegedűs Pál, Árvai Lajos dr., Gesztesi Imre

⁴ Kenyéri Kornélia: Az ászári Római Katolikus Iskola és könyvtára a századfordulón (1892–1902).

⁵ Egyházi beszéd. Bécs, 1891. augusztus 20. (Hérics Márton); Győr. Fischer és fia, 1891.

⁶ Kisbér és vidéke. 1907. 37. szám; 1907. 39. szám.

⁷ Kisbér és vidéke. 1913. 24. szám.